

הרב, המורה ובריכת הדגים

במרכז המשדר היום יעמוד מדרש אגדה מן התלמוד הבבלי. זהו מדרש על פגישה בין שני מורים, או אולי בין מורה ומחנך. כמו רוב האגדות בספרות המדרשית הסיפור שלפנינו קצר. מאוד קצר. עד כדי כך קצר שאקרא את כולו, ויותר מפעם אחת, במהלך הפודקסט. הנה הפעם הראשונה. אתם עוד לא יודיקעים את ההקשר ואולי גם לא מבינים הכל, וגם הסיפור לא נמצא לנגד עיניכם, אבל הקשיבו. זו הרי "תורה שבעל-פה" והיא נועדה להמסר בעל פה.

רב הזדמן למקום אחד. גזר תענית ולא בא הגשם.

ירד לפניו שליח הציבור בתפילה.

אמר "משיב הרוח" ונשבה רוח

אמר "מוריד הגשם" ובא הגשם.

אמר לו: מה הם מעשיך?

אמר לו:

מלמד תינוקות אני

ואני מלמד בני עניים כבני עשירים

ומי שאינו יכול לשלם, אינני לוקח ממנו דבר

ויש לי בריכה של דגים,

וכל ילד שמתרשל בלימודו אני משחד אותו בהם

ומרגיע ומפייס אותו עד שהוא בא וקורא.

זהו. זה המדרש. פרט לתרגום הטקסט מארמית לעברית לא נגעתי בו. עדיין לא נגעתי בו.

אם הצלחתם לקלוט משהו ודאי שמתם לב שיש לסיפור שני גיבורים: רב, ואדם אחר המזדהה כ"מלמד תינוקות". ואולי גם הצלחתם להבין שאחד מבין השניים, "מלמד התינוקות" מצליח להוריד גשם, במקום שהרב הגדול נכשל בכך. ובטח שמתם לב שבסוף הסיפור מופיעה פתאום בריכה של דגים.

נתחיל לפרש. קודם כל עלינו לשאול – מה זה הטקסט הזה? כבר אמרתי שזה מדרש אגדה הלקוח מן התלמוד הבבלי. מהו מדרש אגדה? יש כל מיני תשובות לשאלה הזאת, אבל כנראה שהתשובה הכי מדוייקת היא זו: "מדרש אגדה הוא כל חלק מן הספרות המדרשית שאינו מדרש הלכה". אז מה זה "מדרש הלכה"? מדרש הלכה הוא פסיקה של הלכה, כלומר חוק או תקנה.

כמו למשל: איך מכשירים את הבית לפסח, מאילו חומרים מותר להכין נרות לשבת, כמה עלי לשלם לשכני אם החמור שלי דרס את ערוגת הצנוניות שלו וכן הלאה. בתלמוד, שלפעמים קוראים לו גם "גמרא", יש למעלה מ-2,500 עמודים. בערך שני-שליש מן הטקסט הוא מדרשי הלכה וכל היתר הם מדרשי אגדה. יש סוגים רבים של מדרשי אגדה: פתגמים, סיפורי מעשיות על גיבורי התנ"ך, וסיפורים על מעשיהם של רבנים ותלמידיהם. מדוע נכתבו מדרשי האגדה? יש מי שיגיד – בשביל להפיח רוח חיים ולהוסיף לחלוחית ללשון היבשה והמשפטית של מדרשי ההלכה. אבל כולם יסכימו שמדרשי ההלכה הם החשובים יותר. או כמעט כולם. משום שבעת החדשה חוקרים ואנשי ספר החלו להפנות את תשומת לבם אל מדרשי האגדה, ולקרוא אותם קריאה ספרותית. זה מה שאנסה לעשות כאן, במדרש שלנו על הרב והמורה ובריכת הדגים. אני אניח שזה סיפור, וסיפור טוב, ואנסה לקרוא אותו כמו סיפור. בכך אני מצטרף לשרשרת ארוכה ומכובדת של קוראים, שבין השאר אפשר למנות בה את ביאליק, את עגנון, את פרופסור יונה פרנקל, את ארי אילון ועוד רבים וטובים.

המדרש שלנו, על הרב, המורה ובריכת הדגים, מופיע בתלמוד במסכת **תענית**, בהקשר של האגדה על חוני המעגל ש"כפה" על הקדוש ברוך הוא להוריד גשם. את האגדה הזאת מצאו חכמי התלמוד במשנה, וזה מעניין כי במשנה יש מעט מאוד מדרשי אגדה כאלה, שיש להם צורה של סיפור. חכמי התלמוד לקחו את מדרש האגדה המשנאי על חוני המעגל, שינו, פיתחו והעשירו אותו. אבל זה לא נגמר כאן, משום שמייד אחרי סיפורו של חוני, מתחיל במסכת תענית שבתלמוד שטפון קטן של מדרשי אגדה על אודות מורידי גשמים ועושי ניסים מפורסמים אחרים. בתוך שטפון הסיפורים הזה אנחנו מוצאים גם את מדרש האגדה הקטן שלנו. מדרשי האגדה הם קצרים, ובדרך כלל קצרים מאוד. הרבה יותר קצרים מאורכו של סיפור מסיפורי התנ"ך למשל. והמדרש שלנו הוא קצר במיוחד. פחות משבעים מלים. מבחינה זו הוא דומה יותר לשיר מאשר לסיפור. אבל למרות שהוא קצר כל כך, יש בו כל מה שנדרש מסיפור טוב: אקספוזיציה, גיבורים ספרותיים, עלילה, סיבוך והתרה. יש בו אפילו סיפור בתוך סיפור... כל הדברים האלה נמצאים שם. רק צריך למצוא אותם.

נחזור להתחלה. אני קורא: **"רב הזדמן למקום אחד. גזר תענית, ולא בא הגשם"**. הרב הזה הוא לא סתם רב. הוא גדול רבני בבל בראשית המאה השלישית. עד כדי כך גדול היה, שהתואר שלו "רב" הפך לשמו. אנחנו מכירים עוד אנשים כאלה בתלמוד. רבי יהודה הנשיא, למשל, נקרא פשוט "רבי", וכולם יודעים באיזה רבי מדובר. זה קורה גם בתקופתנו שלנו. המלה "מרן" פירושה הוא פשוט "המורה שלנו". אבל אם אספר לכם משהו על "מרן", כולכם תדעו במי מדובר. נחזור אל רב. כדי להוסיף על הסיבוך, השם הפרטי שלו היה אבא, ושם אביו איבו. אז עניין לנו עם רב אבא בר איבו הגדול, או בקיצור, "רב".

רב הזדמן למקום אחד. גזר תענית ולא בא הגשם. לא מסופר לנו באיזה מקום מדובר, אבל משום שבימי חייו שהה רב גם בארץ ישראל ובם בבל, אפשר לשער שמדובר בישוב ישראלי. מדוע? משום שסכנת הבצורת היא בעיקר בעיה ישראלית. אנשי בבל, ארץ שני הנהרות הגדולים, הפרת והחידקל, אינם מוטרדים כל כך מעצירת גשמים. אנחנו יכולים לדמיין את רב הגדול מגיע ליישוב, לשמחתם הגדולה של התושבים. הם בצרה גדולה. הגשם לא מגיע, סכנת הבצורת מאיימת עליהם, והנה רב הגדול יציל אותם...

במסכת תענית מופיע פירוט הלכתי מדוקדק מה עושים במקרה של עצירת גשמים. הצעדים מסודרים בסדר עולה, כלומר מתחילים בקטן, ואם הגשם לא מגיע, עוברים לצעדים דרמטיים יותר. גזירת תענית על הציבור, כפי שעושה רב במדרש שלפנינו, זה הצעד האחרון ברשימה. נשק יום הדין. הדבר שאחריו אין עוד מה לעשות. וזה בדיוק המצב שבו רב מוצא את עצמו. התיאור המינורי "גזר תענית ולא בא הגשם" מכיל בתוכו דרמה גדולה וסערת רגשות. אנחנו יכולים לתאר לעצמנו את תחושותיהם של בני העיר. הם מבינים עכשיו שהם מופקרים לצמא ולרעב שתביא איתה הבצורת. אפילו רב הגדול לא הצליח להציל אותם. ואנחנו יכולים לדמיין גם את סערת רגשותיו של רב עצמו. הוא, המנהיג, גדול הדור, נכשל ולא הצליח להביא את הגשם המיוחל. חוני המעגל עשה נס והוריד גשם. רב איננו בעל נסים ואיננו מכשף. הוא מנהיג הלכתי. כל כוחו בא לו מן ההלכה. ומבחינה הלכתית, הוא מיצה את האפשרויות הפתוחות בפניו, והוא יודע זאת.

אמרנו את כל זה, ואנחנו עדיין במשפט הראשון בסיפור: רב הזדמן למקום אחד, גזר תענית ולא בא הגשם. ועכשיו ראו מה קורה בהמשך: ירד לפניו שליח ציבור בתפילה. אמר 'משיב הרוח' ונשבה הרוח, אמר 'מוריד הגשם' ובא הגשם.

הנה הגיבור הנוסף של הסיפור. כמו במקרה של רב הגדול, גם הגיבור השני לא מוזכר בשמו. אבל הסיבות הן הפוכות. רב הוא כל כך מפורסם עד שאין צורך להגיד את שמו. הגיבור השני של הסיפור הוא באמת אלמוני חסר שם, והוא ישאר אלמוני וחסר שם עד לסוף המדרש. נאמר לנו שהוא "שליח ציבור", וזה כמובן מושג טעון משמעויות. אולי נגלה שהגיבור שלנו הוא באמת שליח של הציבור באיזה מובן עמוק, אבל בשלב ראשון הוא פשוט שליח ציבור במשמעות הבית-כנסתית של הביטוי. הוא זה הקורא את התפילה בקול. פשוט חזן. זה לא אומר הרבה, אבל לפחות זה אומר שהוא יודע לקרוא, ובתקופה שבה נכתב המדרש שלפנינו, דעת-קרא-וכתוב היא ממש לא דבר מובן מאליו.

שליח הציבור אומר "משיב הרוח ומוריד הגשם". זוהי שורה המוספת לתפילה בכל יום מסוף סוכות ועד לפסח. אין כאן שום דבר לא שגרתי ובוודאי שלא מאמץ הירואי להפסקת הבצורת. סתם תפילה רגילה, אבל היא מספיקה. רב הגדול גזר תענית, כלומר עשה את כל מה שהוא

יכול ולא הצליח. שליח הציבור האלמוני אמר כמה מלות-תפילה של שגרה, והנה מתחיל הגשם לרדת.

עכשיו אנחנו, יחד עם כל תושבי העיר, שומעים את הגשם דופק על הגגות. אנחנו רואים את המים מתחילים לזרום ברחובות ובשבילים, משקים את השדות, נקווים בשלוליות וממלאים את בורות המים. הילדים רצים החוצה ורוקדים בגשם. תחושת רווחה גדולה. סכנת הבצורת חלפה. המועקה מתחלפת בשמחה. כך אצל בני העיר, אך לא כך אצל רב הגדול. מה קורה כאן? איך ייתכן ששליח ציבור אלמוני הצליח להביא גשם כשרב הגדול בעצמו נכשל במשימה? יש כאן משהו שעליו לברר. הוא פונה אל מוריד הגשם ושואל אותו:

"מה הם מעשיך?" במקור בשפה הארמית כתוב כאן "מאי עובדך". כלומר: במה אתה עוסק? במה אתה עובד? כמו ששואל כל אבא בורגני טוב את החבר שבתו מביאה הביתה בפעם הראשונה: "מה אתה עושה איש צעיר?". אבל כמובן, אפשר גם להבין את שאלתו של רב ברובד עמוק יותר. אפשר להבין את השאלה כך: "מה הם המעשים שבזכותם הצלחת להוריד גשם לאחר שאני נכשלתי?" ואולי גם "מדוע אתה גדול יותר ממני?" (חשוב לזכור שבמדרשי האגדה על חכמי ישראל לא נעדרים יסודות יצריים של אגו, סטטוס ויוקרה חברתית). כפי שנראה מייד, שליח הציבור האלמוני מבין את השאלה של רב בשני רובדיה, ועונה לשניהם במונולוג הנמשך מכאן ועד לסיומו של מדרש האגדה. הוא אומר:

"מלמד תינוקות אני" או בארמית: מִיִּקְרִי דְרָדְקִי כלומר מקריא לדרדקים. סוף סוף יודעים אנו משהו נוסף על זהותו של מוריד הגשם. אנחנו יודעים עכשיו את מקצועו. הוא מורה לילדים קטנים. בתרגום לשפת ימינו היינו אומרים: מורה ביסודי. או אולי, בעצם, כדי להתאים את הדברים באמת לזמננו צריך לומר: מורה ביסודי? או גננת?

לכאורה, מוריד הגשם רב הגדול עוסקים שניהם באותו מקצוע. שניהם מלמדים תלמידים. אבל הם נמצאים בשני הקצוות של מה שאפשר לקרוא לו סולם הסטאטוס של ההוראה: רב הוא גדול הדור. הוא מלמד את התלמידים הבוגרים. ולא סתם בוגרים, אלא את הקבוצה המצומצמת מאוד והיוקרתית מאוד של תלמידי-החכמים המצטיינים ביותר. אם אמרנו שמוריד הגשם הוא מורה ביסודי או גננת, אז את רב צריך להמשיל לפרופסור בכיר, ראש מסלול המצטיינים לדוקטוראט באוניברסיטה.

אני מדגיש את ההבדלים הללו משום שמדרש האגדה שלפנינו הופך את הסדר המקובל. דווקא המורה לפעוטות הוא זה שזוכה להוריד גשם. מה שנעשה בגן הילדים חשוב עשרת מונים ממה שנעשה במסלולי לימוד יוקרתיים באוניברסיטה. הגננות הן מורידות הגשם. לא הפרופסורים. כל המחקרים שנעשו בנידון מראים באופן חד משמעי שהגיל הרך הוא הזמן הקריטי ביותר לעיצוב האישיות ולפיתוח יכולות למידה. כולם יודעים את זה. ובכל זאת אנחנו ממשיכים

להעריך את הפרופסורים, לתקצב מסלולי מצטיינים באוניברסיטה ולהעניק מלגות הצטיינות, בזמן שהגנות מקבלות משכורת המתקרבת לשכר המינימום. שכן של הגנות בישראל הוא מן הנמוכים בעולם המערבי, ומספר הילדים שכל גנת מפקדת על חינכם הוא מן הגבוהים בעולם המערבי. הנה קבלתם במשפט אחד את הסיבה העיקרית לכל הבעיות שאנחנו פוגשים במערכת החינוך לגיל הרך. ומצבן של המורות ביסודי לא הרבה יותר טוב. מבחינות מסויימות הוא יותר גרוע.

אל הסטאטוס הכלכלי הנמוך מתלווה סטאטוס חברתי נמוך. המורות והגנות בישראל הן ציבור שפוף, מותקף, ולא פעם מושפל ומזולזל על ידי הממשלה, העירייה וההורים. לכן זה מרענן כל כך לראות איך מלמד הפעוטות, גיבור המדרש שלנו, מתייצב בקומה זקופה, ובלי שמץ רגשי נחיתות מול רב הגדול ואומר: **"מיקרי דרדקי אנא". אני מורה בבית ספר יסודי. אני גנת.** אתה רוצה לדעת מדוע אני הבאתי את הגשם? הנה ראשית התשובה.

אבל זה לא הכל. כי מורה הפעוטות שלנו לא עוצר כאן, למרות שלכאורה השיב על שאלתו של רב "מה אתה עושה?". עכשיו הוא כאילו מכניס את רב הגדול אל תוך הכיתה שלו ואומר לו: **ואני מלמד בני עניים כבני עשירים, ומי שאינו יכול לשלם, אינני לוקח ממנו דבר.** מסתבר שלמורה שלנו יש גם תפיסת עולם חברתית ורגישות למצוקה חברתית. אני יודע, כך הוא מסביר לרב, שהעולם אינו מתוקן. אני יודע שיש בעולם עשירים ועניים, יש כאלה שאוכלים לשובע, יש כאלה שבטנם מתפקעת מאוכל, ויש כאלה הרעבים ללחם. אני יודע שההבדלים הללו קיימים גם בין תלמידי – בחינוך היסודי נפגשים כולם: בני עשירים כבני עניים. ויש בין תלמידי כאלה שהוריהם לא יכולים לשלם את שכר הלימוד הצנוע שאני דורש, או את תשלומי קרן קרב או את התל"ן. אבל בכיתה שלי, מסביר המורה לרב, אני יוצר מיקרוקוסמוס של שוויון. גן אוטופי ששעריו נעולים בפני המצוקה הכלכלית והעוול החברתי. **אני מלמד בני עניים כבני עשירים.** כולם שווים בכתת הלימוד שלי. **ומי שאינו יכול לשלם, אינני לוקח ממנו דבר.** המורה לא מסביר לנו במדרש הקצר הזה כיצד הוא מצליח ללמד בחינם את הילדים העניים. האם הוא גורע מפרנסתו שלו כדי ללמד אותם (ועלינו לזכור שמורים לפעוטות מעולם לא היו בין מרוויחי השכר הגבוה במשק. גם לא בתקופת התלמוד). אולי הוא מפעיל איזה מנגנון סובסידיות נסתר? לוקח מילדי העשירים קצת יותר כדי שיוכל שלא לגבות תשלום מילדי העניים? ייתכן ששתי התשובות נכונות. מכל מקום, המורה לפעוטות שלנו, החי ופועל מאות שנים רבות לפני מדינת הרווחה, לוקח על עצמו את התפקיד להכניס מעט שוויון למערכת הבלתי-שוויונית, ולייצר עבור תלמידיו, לפחות כל זמן שהם תחת חסותו, אוטופיה חינוכית שבה נעלמים הפערים המעמדיים והכלכליים.

אם המדרש היה מסתיים כאן, היה זה מדרש אגדה יפה למדי. אבל רק עכשיו מתחיל החלק שלדעתי הופך אותו לפנינה. כי מורה הפעוטות שלנו עוד לא גמר להסביר לרב מדוע דווקא

הוא זכה להוריד גשם. המשפט הבא שלו הוא זה שמעיף את הסיפור הקטן שלנו לגבהים (או להפך, מצליל אותו אל תוך מים עמוקים). כך אומר המורה:

יש לי בריכה של דגים,

וכל ילד שמתרשל בלימודו אני משחד אותו בהם

ומרגיע ומפייס אותו עד שהוא בא וקורא.

למורה האלמוני שלנו יש לא רק גאווה מקצועית ותפיסת עולם חברתית. עכשיו אנחנו לומדים שיש לו גם גישה פדגוגית. ויש לו בחצרו אמצעי פדגוגי מיוחד במינו: "בריכה של דגים". נזכור שהסיפור שלנו התחיל בבצורת. והנה, בלב היובש, באוטופיה הקטנה שבה מלמד המורה את חניכיו הצעירים, מפכים המים בבריכה והדגים משכשכים בהם.

כשם שיש ילדים עשירים וילדים עניים, יש גם ילדים הלומדים בקלות ואחרים המתקשים בלמידה. יש כאלה שמצליחים להתרכז, ויש כאלה שנפשם משוטטת בעולמות אחרים. במיוחד עבור אלה האחרונים יש למורה שלנו "בריכה של דגים". צריך להדגיש: לא מדובר כאן באיש החינוך הפתוח האומר: ילמד הילד מה שירצה, או יעשה מה שירצה, תפקידי רק לאפשר לו לממש את עצמו. לא. המורה שלנו יודע שהמשימה שלו היא להקנות לתלמידיו את יסודות הקריאה והכתיבה. אבל הוא גם יודע שלימוד הוא תהליך, ושמורה טובה יודעת לבנות את התהליך הזה מנקודת המוצא שבה נמצא הילד. ויש ילדים, שהאותיות מטילות עליהם שעמום, אבל בריכת הדגים מקסימה אותם.

כשילדים משועממים הם מפריעים למורה ולכתה. יש מורים שמוציאים את המפריען החוצה. שולחים אותו לעזור לשומר בשער או לאב הבית. "שיוציא קצת אנרגיה". לא כך המורה שלפנינו. הוא משאיר את התלמידים הטובים בכתה, אבל יוצא אל החצר עם התלמיד המתקשה ולוקח אותו אל בריכת הדגים.

היו שפרשו את המדרש שלפנינו באופן "מטריאליסטי": הילד מתרשל בלימודו משום שהוא רעב, ולמורה יש דגים, ודגים אפשר לאכול. ואחרי שהילד אוכל את הדג הוא יכול לחזור וללמוד. זה בהחלט פירוש אפשרי, וכתלמיד של הפילוסוף קרל מרקס אני בהחלט חובב מטריאליזם. בכל זאת נדמה לי שאין זה פירוש מוצלח ביותר, ולא רק משום שכל אחד יודע שילדים לא אוהבים לאכול דגים... בפרשנות המטריאליסטית נעלמת התמונה היפיפיה המסיימת את המדרש שלנו – המורה ותלמידו רכונים מעל הבריכה ועוקבים בפליאה אחר הדגים שבמים. במקום זה אנחנו מקבלים מנה של בורי על הגריל...

אני מעדיף לפרש שהילד שלפנינו לא רעב בגופו אלא בנפשו, ושהדגים בבריכה משביעים את הרעב הרוחני שלו לצבע, לצליל, לתנועה וליופי. המורה שלו נמצא איתו שם, על שפת הבריכה, "משחד" אותו בדגים הללו, כלומר מפתה אותו, מרגיע אותו (במקור הארמי כתוב "מסדרינן")

כלומר "מסדר אותו"). המורה נותן מענה לצרכיו הרוחניים, הרגשיים והקוגניטיביים של התלמיד, ואז, לאט לאט, בתהליך שפרטיו לא נמסרים לנו כאן, מוליך המורה את התלמיד המתקשה מן הדגים שבבריכה אל האותיות והמלים שבספר.

זהו חינוך פידוצנטרי במשמעות אמיתית. הילד הוא במרכז משום שהוא התכלית של המעשה החינוכי. יש יעדים ומטרות לחינוך הזה. לא הכל הולך. צריך ללמוד לקרוא. אבל מורה טובה תדע לזהות את המקום המיוחד של הילד ולהתאים לכל אחד מחניכיה תכנית פדגוגית ייחודית. והדגים המשכשכים בבריכה אינם רק הפרעה לקשב של התלמידים ולריכוז שלהם. הם גם יכולים להיות דרך מצויינת להתמודד עם הפרעת קשב וריכוז.

עכשיו נקרא שוב את מדרש האגדה שלנו מתחילתו ועד סופו. אני מניח שעכשיו הוא יהיה הרבה יותר ברור:

רב הזדמן למקום אחד. גזר תענית ולא בא הגשם.

ירד לפניו שליח הציבור בתפילה.

אמר "משיב הרוח" ונשבה רוח

אמר "מוריד הגשם" ובא הגשם.

אמר לו: מה הם מעשיך?

אמר לו :

מלמד תינוקות אני

ואני מלמד בני עניים כבני עשירים

ומי שאינו יכול לשלם, אינני לוקח ממנו דבר

ויש לי בריכה של דגים,

וכל ילד שמתרשל בלימודו אני משחד אותו בהם

ומרגיע ומפייס אותו עד שהוא בא וקורא.

הנה הוא לפנינו, מורה הפעוטות שלנו, שליח הציבור, מוריד הגשם: יש לו זהות מקצועית וגאווה מקצועית; יש לו תפיסת עולם חברתית, ונחישות לחולל תיקון כפי שמתאפשר לו; יש לו פדגוגיה עשירה ורגישה, היודעת להגיע אל תלמידיו במקום שבו הם נמצאים ולחולל איתם תהליך של למידה; ויש לו גם בריכה של דגים.

לפני שניפרד, אבקש להקדיש את המשדר לגננת רינת מגן ברוש ברחובות. רינת היתה הגננת של שני ילדי, והיא יורשת ראויה, בכל המובנים, של מלמד התינוקות ממדרש האגדה שקראנו. היא אשת מקצוע מעולה עם תחושת שליחות עמוקה. בריכה של דגים אין בגן שלה למיטב ידיעתי, אבל יש בו פינות קסם רבות ושונות, ורינת מחוללת בעזרתן נפלאות.